

ADALÉKOK LEVEGŐ SZAVUNK TÖRTÉNETÉHEZ

FORGÁCS TAMÁS

1. *Levegő* szavunk első előfordulását a TESz. (II, 762) 1651-ből adatolja: *Megláták későre osztán sok törököt, Szintén mint levegőben az sötét fölyhőt.* A jelentésdefiníciók között a következőket találjuk:

1. 1651: 'a földet körülvevő, az élőlények által belélegzett anyag; Luft'
2. 1788: 'szabad tér; das Freie | olyan hely, ahol a levegő nincs elzárva, szabadon mozoghat, cserélődhet; freie Luft'
3. 1789: 'légnemű, gáznemű anyag; luftartige, gasartige Materie'
4. 1831: 'nem számító dolog, semmi, senki; Niemand, Nichts'
5. 1834: 'valamely emberi közösségben uralkodó hangulat; allgemeine Stimmung, Atmosphäre'

Ezt követően az etimológiai részből megtudjuk, hogy a szó magyar fejlemény: jelentéstepadással jött létre a *levegő ég* kifejezésből (először 1636: Pázm: Préd. 8.: NySz.). Ennek jelzői szerepű előtagja a *lebeg* ~ R. *leveg* ige -ő képzős melléknévi igeneve. Szótárunk megjegyzi még, hogy a *lebegő* ~ *levegő* igenév más jelentésekben is főnevesült, jórészt már korábban (l. *lebeg* a.).

Ebben a TESz.-nek igaza is van, ám akkor azt várnánk, hogy ezek a jelentések is helyet kapjanak a *levegő*, de legalább a *lebeg* szócikkében. A fentiekből is látszik azonban, hogy a *levegő* esetében ez nincs így, ha pedig megnézzük a *lebeg* címszót (II, 734), ott találunk ugyan egy – a fenténél, tehát az 1651-ből adatoltnál korábbi – főnévi előfordulást, de a szerkesztők némiképp megkerülték a jelentésdefiníció problémáját: „1458: *Vnum lewegew wulgo Chap quod solet mulieribus appendi ad crines deauratum* sz. (Oklsz. *Levegő* a.)”. Ennek a TESz. csak az igei jelentését adja meg ('ide-oda mozog, leng, rezeg; flattern'), s bár a származékok között jelzi, hogy ebben az esetben főnévről van szó, magát a jelentést nem is próbálja megadni. Ez annál inkább különös, mert a forrás, az Oklsz. feltünteti az adatból kirajzolódó 'pensile; Gehänge' jelentést, sőt további előfordulásokat is közöl: 1516: *Maas Nasfa egh Rosa dyamanth egh lean. három gyngyh sem. egh smaragdh keth Rubynth gyngyes lewegewel. Harnad Nasfa egh saffyl, egh Jachynkht három Rosa gyngyh, keth Rosa Rubint, egh lean es egh ferfio az Nasfaban. gyewngyes lewegewel.* Ezt a jelentést tükrözik a NySz. (II, 554) *levegő* címszavának 2. számú jelentésként feltüntetett adatai is: *Arany levegőkkel ékesíté ő fejét és ujjában tevő nagy szép arany gyűrűjét* (RMK. V: 146) illetve: *Az wr elveszi az kapczokat, kari ekessegeket, levegőket, peremeket, isnorokat* (Born: Evang. IV. 600).

Úgy gondolom, ennyi adat elég annak bizonyítására, hogy *levegő* szavunk első főnévi előfordulása jóval korábbi, mint a TESz.-ben jelzett, 1651-ből származó adat, valamint hogy a 'Luft' jelentés sem tekinthető a szó legkorábbról adatolható értelmének, hiszen annak a 'Gehänge' jelentést kell tartanunk. A *levegő*nek ez a jelentése ugyanúgy a melléknévi igenév főnevesülése révén jöhetett létre, mint az a ma is használatos *függő, fityegő* 'Gehänge, Schmuck' szavak esetében történhetett. A NySz. (II,

553) tanúbizonysága szerint a középmagyarban használatosak voltak az utóbbi jelentésben a szintén a *levegő* családjába tartozó *lebbentyű*, illetve *libbentő* szavak is: *Gyémántos arany függő öt lebbentyűvel; Gyémántos nyakra való, negyven nyolcz boglárból és lebbentyüből álló; Egy kis fölben valocska, melyben van az kettőben rubint négy, gyöngy libbentő kettő; Rubintos, gyöngyös nyakra való, melynek a közepén egy libbentő* (az adatokat Radvánszky Béla Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században című munkájából idézi a NySz.).

Azt a kérdést, hogy *levegő* szavunk 'Gehänge' jelentésének kialakulása során is a jelentéstapadás folyamata zajlott-e le, mint a *levegő ég* → *levegő* fejlődés esetében, adatok híján nem tudjuk biztosan megválaszolni. Elvileg itt is lehetséges a *függő, fityegő, levegő ~ lebegő* (dísz, ékszer) → *függő, fityegő, levegő ~ lebegő* fejlődés, de úgy gondolom, hogy a tapadás nélkül is megtörténhetett a szófajváltás.

2. A 'Gehänge' jelentéshez egyébként nagyon közel áll az is, amelyet mind a NySz., mind az OklSz. 'vexillum; Fahne'-ként, de kérdőjellel ad meg: *Ferrum super sator et lewego* (OklSz. 587), illetve *Es az kopya öt segű wolt es az wegen wolt egy lewego* (az ÉrsK. 68. lapjáról idézi a NySz. a *levegő* 3. jelentéseként). Úgy gondolom, hogy a kérdőjelet nyugodtan elhagyhatjuk: ha megnézzük a XVI-XVII. századi háborús jeleneteket, várostromokat ábrázoló metszeteket, mind a kopják végén, mind a sátorok tetején nagyon jól láthatók azok a kis zászlócskák, amelyek eredetileg az egyes csapatok hovatartozását mutatták (gondoljunk csak a *bandérium* (< ol. *bandiera* 'zászló') elnevezésre), később talán már fegyvernemi jelzésként (gyalogság, tüzérség, lovasság stb.) is funkcionálhattak. Ezeket nevezhették egyes nyelvjárások *levegőnek* (~ *lebegőnek*), más nyelvjárások viszont a szó mély hangrendű variánsát, azaz a *lobogót* használták fel erre a célra, gondoljunk csak Vörösmarty soraira a Zalán futásának Első énekéből:

Lelkem előtt *lobogós kopják* és kardok acéli
Szedelik a levegőt: villog, dörög a hadi környék.

[...]

Ők *lobogós kelevézekkel* legelőre rohannak
S combjaikon csattog nagy kardjok cifra hüvelyben.

Úgy tűnik tehát, hogy nemcsak az ékszerként a hajra, ruhára, fülbe erősített függőket nevezték a középmagyar korban *levegőnek*, hanem az ugyancsak *lebegő* (azaz *levegő*) kopja-, illetve sátordíszeket, -zászlócskákat is. Ez utóbbiak esetében még a *sátor-levegő* műszó is felbukkan ebből az időből, lásd az OklSz. azonos címszavát (835): 1539: *Sator leuegő due deaurate*, illetve 1548: *Harom sator leuegő*.

3. Látható volt az eddigiekből, hogy a *levegő* szónak 'pensile; Gehänge', ill. az ezzel szoros rokonságban lévő 'vexillum; Fahne' jelentése egyaránt hiányzik a TESz.-ből, annak ellenére, hogy ezek megtalálhatók mind a NySz.-ban, mind az OklSz.-ban. Egyéb adatokat is megvizsgálva azonban úgy tűnik, hogy lehetett a szónak egy további jelentése is a középmagyarban, ezt azonban nem adja meg az említett két szótár sem. Mindamelllett az adatokból az látszik, hogy – feltehetően anyagi vagy funkcionális érintkezésen alapuló metonimiával kialakulhatott *levegő* szavunknak egy 'vékony (arany, ezüst, bádóg) fémlemez' jelentése is. Talán erre mutatnak az OklSz. (587) következő adatai is, annak ellenére, hogy a szótár a 'pensile; Gehänge' értelmezés alatt

közli őket : 1544: *Nolcz lat ezyst leuegöt*; 1545: *Vöttem nolcz lat ezist leuegöt*. Hogy itt kész ékszerekről vagy ezüstlemezekről van-e szó, az az adatok rövidsége miatt nem bizonyítható egyértelműen, ám nem valószínű, hogy ékszerré elkészített függőket, lebegőket egyszerűen súlyra, nem pedig darabra árultak volna. Legalább annyira valószínűnek tarthatjuk, hogy itt ötvösök által elvékonyított, esetleg valamilyen ornamentikával is díszített ezüstlemezekről lehet szó, amelyek alkalmasak lehettek ruhadísznek, de más célra is. Nem zárható ki, hogy az OkISz. következő adatában is valami ilyennel van dolgunk, ám itt nemcsak a lemezszerű, hanem a lecsüngő dísz is elképzelhető: 1532: *Purpura casula diversi coloris crucem habens de rubeo atlacz ornatam per totum globulis ac leueghe argenteis*.

A RMGI. is ezt a 'fémlemez' jelentést valószínűsíti, amikor a *levegő* szócikkében (457) a címszó jelcmtését 'dünnes Blech'-ként adja meg: Murmelius 2392: *Faber bractearius: eyn goltschlaher: Leuego gyarto*. Ugyanitt utal még a szótár a *csináló* szócikkére (147-8), ahol Szikszai Fabricius Nomenclaturájából idézi a *Faber bractearius* megfelelőjeként a *Leuegő czinalo* kifejezést. Abban ugyan nem vagyok biztos, hogy itt a *levegő* kizárólag 'vékony fémlemez' jelentésű lehetne, hiszen az aranyverők nyilván egyben ötvösmesterek is voltak, akik a vékony lemezeket (aranyfüstöt) esetleg valamiféle ékszerré, *függővé*, azaz *levegővé* is feldolgozhatták, ám kétségtelen, hogy mind a latin, mind a német megfelelőis sugallja a 'fémlemez' jelentést, s emellett szólnak a fenti – súlyra vett – *levegőre* vonatkozó adatok is. Hogy pedig a *levegő* nemcsak nemesfémről, azaz aranyból vagy ezüsből készülhetett, azt mutatja a Magyar Nyelv LXII. évfolyamának 232. oldalán található következő nyelvtörténeti adat: 1579: ... *fizettünk lakatjártónak Győörgynek az plengérre walo leuegő ifinalafatül*. Az adatot közlője, Kovács István kérdőjellel látta el, bizonyára azért, mert ismeretlen volt előtte a *levegő* szó 'vékony fémlemez' jelentése. A fentiekből azonban látható, hogy a kérdőjel nyugodtan elhagyható, nincs íráshiba az adatban, hanem minden bizonnyal arról van szó, hogy a megrendelők a pellengért vagy annak egy részét fémlemezzel borították be, (esetleg arra valamilyen fémlemezből való felírást, táblát készítették), a tárgy sajátjaiból adódóan azonban itt nyilván nem arany- vagy ezüst-, hanem bádog-, esetleg rézlemezről lehetett szó (l. alább). Ezt valószínűsíti, hogy a készítő mesterember sem ötvös volt, hanem lakatos.

Nem véletlen egyébként, hogy ezt a vékony fémlemezeket *levegőnek* nevezték. Ennek oka lehetett az is, hogy a vékony lemezek, amelyeket – épp vékonyságuk miatt – *arany-* illetve *ezüsfüstnek* is neveznek, hártavékonyak, így felemelve lebegnek. Az is lehet azonban, hogy valamiféle tükörfordításról van szó, hiszen a németben *Blattgold* a neve ennek a vékony lemeznek, márpedig tudjuk, hogy vitatott eredetű *levél* szavunknak van olyan etimológiája, miszerint a szó ugyanabból a töből alakult, mint a *lebegő* ~ *levegő* kifejezések. Idézném ebben a vonatkozásban Frecskay Mesterségek szótára című munkáját (1912), melyben az aranyozó- és aranyverőművesség címszó alatt ezt olvashatjuk (az idézetből egyúttal az is látható, miféle „levegő” lehetett az, amit a pellengérré készítették):

A tárgyaknak arannyal (!) való bevonását *aranyozásnak* (Vergoldung) nevezik s végzi az *aranyozó* (Vergolder). A hozzá való aranyat szolgáltatja az *aranyverő* (Goldschläger) a vert arany vagyis az *aranyfűst*, az *aranypili* (Blattgold) alakjában. De valamint munkájában az aranyozó nem szorítkozik egyedül az aranyra, hanem egyéb fémekkel is burkolja a tárgyakat, azon módon az aranyverő is ezüstöt, platinát, alumíniumot s egyéb *fémelegyeket* (Metall-Komposition), *ötvényeket* (Legierung) is *lapít* (plätten) vékony levelekké, melyek ez anyaguk szerint aztán *ezüstfűst*, *ezüstpili* (Blattsilber) stb. vagy az utóbbi esetben *fattyú aranyfűst* (unechtes Blattgold), *fattyú ezüstfűst* (unechtes Blattsilber) nevet viselnek.

4. Az eddigi három, a TESz.-ben feltüntetettnél korábbi adathoz képest mellett még egy negyedik jelentése is megtalálható ebben a korban szavunknak, amelyről a TESz. úgyszintén nem vesz tudomást. Míg azonban az összes eddigi értelmezés esetében alapvetően könnyen magyarázható volt a jelentésfejlődés a *leb- ~ lob-* töből, itt már komoly nehézségekbe ütközünk. A NySz. egyébként ezt az értelmét is közli a szónak (II, 554): „5) [*pinna; zinne*]. *Álatá a templomnak leuegőire* (Helt: ÚT: P4)”.

Ezek szerint tehát lehetett a szónak egy '(tető)párkány, kőfal, pártázat' jelentése is. A Heltai által 1562-ben Kolozsváron megjelentetett bibliafordításban található adat egyébiránt nem hapax, ugyanezt találjuk – még korábbi adathoz képest – Sylvester 1541-ben kiadott Új Testamentumában Mt 4:5 és az ennek megfelelő Lk 4:9-10 alatt is:

Mt 4:5: *Legottañ velle fel viue űtet az őrdőg az űzent varoűba es az templomnak leuegőire állatā űtet es monda ű neki. Ha fia vađ az istennek vefđ ala innen te magadot* (Sylv. 6a)

Lk 4:9-10: *Es Jerufalembe viue űtet es az templomnak leuegőire állatā űtet es monda űneki. Ha fia vađ az istennek boczāfd alā temagadot* (Sylv. 85b)

A Vulgatában ezen a két helyen a *pinnaculum*, illetve a *pinna* megfelelőket találjuk:

Mt 4:5: *tunc adsumit eum diabolus in sanctam civitatem et statuit eum supra pinnaculum templi et dixit ei: si Filius Dei es, mitte te deorsum*

Lk 4:9-10: *et duxit illum in Hierusalem et statuit eum supra pinnam templi et dixit illi: si Filius Dei es, mitte te hinc deorsum*

A BibleWorks 2.01 verziószámú számítógépes konkordanciaszótár tanúbizonyosága szerint a *pinnaculum* kifejezés csak ezen az egy helyen fordul elő a Vulgatában, a *pinna* többször is szerepel, de szinte mindenütt 'szárny' jelentésben, az itt látható 'épület homlokzatának teteje, pártázat' jelentésben csak itt található. Ha immár megvizsgáljuk a korábbi és más, nagyjából ebből az időből származó fordításokat, azt látjuk, hogy sem a MünchK., sem a JordK., sem Pesti, sem Károli nem alkalmazza ezeken a helyeken a *levegő* kifejezést: a JordK. a templom *kerengőjéről* (*kerenghyenek felyre*), a többi három fordítás pedig a *tetejéről*, ill. *ormáról* beszél.

Mivel tehát a *templom levegője* kifejezés több helyen is előfordul, kétségtelen, hogy nem lehet szó elírásról, valóban lehetett a szónak 'párkány, pártázat' jelentése. Komoly nehézségekbe ütközünk viszont, ha azt próbáljuk magyarázni, miképpen ala-

kulhaott ki az eredetileg 'lebegő' jelentésű *levegő* szónak ez az értelme. Számos magyarázati lehetőség kínálkozik, ám egyik sem teljesen megnyugtató.

Mivel – mint korábban láttuk – volt *levegő* szavunknak 'vékony fémlemez' jelentése is, magyarázatként felvethető, hogy a kőpárkányokat az időjárás viszontagságai ellen gyakran vékony bádog-, esetleg rézlemezzel borítják, ezért valamiféle érintkezéses névátvitellel a *levegő* 'fémlemez' értelme átragadhatott magára a beborított párkányra, kőcsipkére is. Ennek a jelentésfejlődés szempontjából eléggé logikus érvelésnek azonban némiképp ellentmond, hogy a kőpárkányok fémlemezzel való védelme viszonylag kései szokás, inkább csak a XVIII–XIX. században jött divatba. Elképzelhető volna még valamiféle értelmi fordítás is, miszerint a templom teteje maga a tetőzet, amelyet szintén borítottak bádog- vagy rézlemezzel, ám ez is kései szokás, a középkorban szinte általánosak a fa-, gazdagabb templomok esetében a cserépszindelyek.

Egy másik magyarázati lehetőségként felvethető, hogy talán a szó eredeti 'lebegő' értelmével van itt dolgunk. Mivel a templom teteje magasan van, ezért amit ott látunk, az bizonyos esetekben – hasonlóan a nyáron felmelegedett úttest távolabbi részeihez vagy akár a délibábhhoz – *lebeghet*. Elképzelhető tehát, hogy itt a *lebegő* ~ *levegő* esetleg mint a tető, a templomcsúcs megfelelője szerepel. Igaz ugyan, hogy ilyen használatra máshonnan nem találunk példát, de esetleg emellett a magyarázat mellett szólhat az is, hogy a 'valaminek a felső határa' értelmű *tető* szavunk is hasonló névátvitellel alakult ki, ugyancsak igenévből. Egyik esetben tehát az '(oda)tet(s)ő, -látszó' jelentés válhatott 'tectum, Dach' jelentésűvé', itt pedig talán valami hasonló fejlődés indulhatott meg a 'lebegő, hullámszó' jelentésű *levegő* esetében, esetleg valamiféle nyelvi újításként, aminek elterjedését viszont meggátolhatta, hogy kevéssel később egyre inkább erősödhetett a *levegő ég* → *levegő* fejlődés nyomán a szónak a 'Luft' jelentése. Talán emellett az értelmezés mellett szólhat az is, hogy – mint Grimm megállapítja – a németben is sokáig 'a templom csúcsa, magasa, orma' jelentésű szavakkal fordították ezt a bibliai helyet, csak Luther óta terjedt el a *Zinne*, ami azonban nemcsak 'kőpárkány'-t jelenthet, hanem templom, várfal, sőt hegyek magas csúcsait is.

Mindamellett valószínűbb magyarázatnak tűnik, hogy valamilyen fordítói tévedésről lehet szó. Egy ilyen lehetőség volna, hogy mind a *pinna*, mind a *pinnaculum* jelentenek 'tollat', ebből következően a kicsinyítő képzős alak talán 'píhét' is, sőt előbbinek jelentésfejlődéssel 'szárny, szárnyacska' valamint 'nyílvevő' értelme is lehet.¹ Nincs ugyan nyelvi adatunk arra, hogy ezeket is nevezték volna *levegő*nek, de – különösen egy lehulló toll – valóban *lebeghettek*, azaz *levegő*ben. Ebből következően elvileg nem lehet kizárni, hogy valamiféle félfordításról lehet szó. Ez a magyarázat azonban azt tételezi fel, hogy a fordítók nem értették meg a latin szöveg értelmét, hiszen a *templom levegője* eszerint annyit jelentene: 'a templom tolla, szárnya', arra pedig nehéz volna valakit is állítani. Nem túl valószínű azonban, hogy az erasmista tudós, Sylvester ennyire félreértette volna a latin szöveget. Kérdés ugyanakkor, nem lehet-e arról szó, hogy éppen azért jelenik meg először nála ez a kifejezés, mert ő az erasmusi hagyományoknak megfelelően nem pusztán a Vulgatát fordította, hanem visszanyúlt a görög eredetihez is. Ha megvizsgáljuk a két idézett adat görög megfelelőjét, rá kell jönnünk, hogy legvalószínűbben ez adja a kezünkbe a megoldás kulcsát:

¹Szikszai Fabriciusnál ráadásul egy olyan adatot is találunk, ahol a szótár – helytelenül – a német *Zinne* szót is idevonja: *Pinna: Zinnen: Tol* (vö. RMG. 706).

Mt 4:5:

Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἕστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερυγιον τοῦ ἱεροῦ

Lk 4:9–10:

Ἦγαγεν δὲ αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ ἕστησεν ἐπὶ τὸ πτερυγιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εἰ υἱοσεῖ τοῦ θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω

Mint látjuk, mindkét példában a *τὸ πτερυγιον* kifejezés szerepel a görögben. A *πτερυγιον* jelentése a Soltész–Szinyei-féle ógörög–magyar szótár szerint (584) 'szárnyacska; hal-uszony; valaminek szélső vagy függő része', sőt a szótár – nyilván a két fenti részlet miatt – utal arra is, hogy az újszövetségben 'templomrom, -tető' értelme is van a szónak. Ha Sylvester a fordítómunka során esetleg egy olyan görög–latin (netán görög–magyar) szótárt vagy szójegyzéket használt, amelyben a *πτερυγιον* megfelelőjeként a 'valaminek szélső vagy függő része' jelentés szerepelt, érthető volna, miért alkalmazta a magyar szövegben a *levegő* kifejezést. Ha pedig a kicsinyítő képzős görög kifejezés alapszavának (*πτερονξ*) jelentéseit is megvizsgáljuk az említett szótárban, azt látjuk, hogy néhány közülük még közelebb visz a *levegő* 'lebegő' értelméhez. Ott ugyanis a 'toll, szárny, uszony stb.' jelentések mellett megtalálhatók ezek is: 'a fák levele; valaminek szélső, lebegő része, pl. ruháé, páncélé' (uo.). Azt kell tehát gyanítanunk, hogy – bár teljesen a fentebb említett értelmi fordítás (magasban levő → lebegő) sem zárható ki, az ominózus szövegrészben a *levegő* szó használata nagy valószínűséggel a görög szöveghez való visszanyúlással és a szöveg bizonyos fokig szolgálai, illetve félrefordításával magyarázható.²

²Elvileg egy más irányból történt félrefordítás sem volna kizárható. Igaz ugyan, hogy Sylvester erasmista tudósként elsősorban az Újszövetség görög eredetijéből, másodsorban a Vulgátából dolgozott, de kizárni nem lehet, hogy – akárcsak a Münchener Kódex fordítói – valamilyen német bibliafordítást, vagy latin–német–magyar szójegyzéket, glosszáriumot használhatott. A Luther nyomán készült német nyelvű bibliafordításokban pedig ezen a két helyen a következőt találjuk:

Mt 4:5: *Da führte ihn der Teufel mit sich in die heilige Stadt und stellte ihn auf die Zinne des Tempels*

Lk. 4: 9: *Und er führte ihn nach Jerusalem und stellte ihn auf des Tempels Zinne und sprach zu ihm: Bist du Gottes Sohn, so wirf dich von hier hinunter*

(Érdekességként megemlíthető egyébként, hogy maga Luther ezen a helyen helytelenül használja a magában is többes számot jelentő *Zinne* szót: *da füret in der teufel mit sich in die heilige stad, und stellet in auff die zinnen des tempels*. Így járnak el az ő nyomán mások is, de emellett párhuzamosan születnek olyan fordítások is, amelyek helyesen az egyes számú alakot használják (vö. Grimm 1956–1984, 31. köt 1452)).

A félrefordításra a magyarban esetleg lehetőséget adhatott, hogy a 'köpárkány' jelentésű *Zinne* szó nagyon hasonlít az 'ón' jelentésű *Zinn* szóra. Mivel az ón puha, tehát könnyen formázható fém, már nagyon régóta használják olcsóbb ékszerek, különböző használati tárgyak, sőt bevonatok készítésére (vö. Grimm 1956–1984, 31. köt 1425). Nem lehet tehát kizárni, hogy – annak ellenére, hogy kifejezetten ilyen jelentésű adatunk nincs – a cinből, azaz ónból készült bevonatokat is nevezhették *levegő*nek, akárcsak az arany- vagy ezüsfüstöt, de más bevonatot is (l. fentebb a pellengérré készített *levegő* példáját). Ha így volna, esetleg elképzelhető lenne, hogy egy németül kevésbé jól tudó vagy egy nem túl megbízható szójegyzéket használó fordító összetévesztette a *Zinne* és a *Zinn* szavakat, ezért alkalmazza a *templom levegője* kifejezést. Ennek az elképzelésnek azonban némiképp ellene szól az, hogy a kutatások szerint Sylvester valószínűleg nem tudott németül (vö. Varjas 1960: 12). Persze ha némiképp tudott, és esetleg támaszkodott a Luther-féle fordításra is, akkor épp hiányos tudása miatt követhette volna el az említett hibát, ennek viszont az szól ellen, hogy Heltainál is megtaláljuk ugyanezt a példát, neki pedig német volt az anyanyelve, tehát nem valószínű, hogy* összekeverte volna a két német szót. Ennélfogva ez a magyarázati lehetőséget nem tarthatjuk igazán valószínűnek.

Némiképp magyarázatra szorul még, hogy miképpen választhatta az adott szövegrész fordítása során Heltai ugyanazt a kifejezést, mint Sylvester, hiszen ő nem valószínű, hogy a görögből fordított. Nem zárható azonban ki, hogy ő viszont felhasználhatta fordításához Sylvester szövegét.

5. Az eddigiekből is látható, hogy a TESz. *levegő* címszava mind az első előfordulás, mind a jelentések tekintetében jelentős korrekcióra szorul. Sajnos, ezt a javítást az EWUng. szerkesztését végzők sem végezték el, annak adatai teljesen a TESz. *levegő* címszavára épülnek. Az itt elmondottak fényében viszont a szócikken számos módosítást kell elvégezni, az ottani első előfordulás és annak megfelelő jelentések elé beszúrások a következők.

- 1.: 1458: *Vnum lewegew wulgo Chap quod solet mulieribus appendi ad crines deaureatum*
J: 'függő; Gehänge';
- 2: 1529-31 (ÉrsK.): *Es az kopya őt segű wolt es az wegen wolt egy lewegő; 1539: Sator leuegő due deaurate*
J: 'zászló(cska), Fahne';
- 3.: 1533: Murbelius 2392: *Faber bractearius: eyn goltschlaher: Leuego gyarto.*
J: 'vékony fémlemez; dünnes Blech';
- 4.: 1541: Sylvester: *es az templomnak leuegőire állatā űtet*
J: 'vminek a széle, kőpárkány, orom; Zinne'.

IRODALOM

- Soltész Ferenc–Szinyeyi Endre 1875: *Ógörög magyar szótár*, Sárospatak. Utánnomás: Könyvértékesítő Vállalat, 1984.
- Grimm, Jakob und Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*, 31. köt. (= 15. köt. Z – zmasche). Utánnomás: Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1984.
- Frecskay János 1912: *Mesterségek szótára*, Budapest, Hornyánszky Béla.
- Randvánszky Béla 1879: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században I–III*, Budapest, Franklin-társulat. Utánnomás: Budapest, Helikon, 1986.
- Sylvester János 1514: *Új Testamentum*, Sárvár-Újsziget. Utánnomás: Bibliotheca Hungarica Antiqua, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960.
- NySz. = Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond szerk. 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár I–III*, Budapest.
- RMGL. = Berrár Jolán–Károly Sándor szerk. 1984: *Régi magyar glosszárium: Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*, Budapest, Akadémiai.
- EWUng. = Benkő Loránd szerk. 1993–1994: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*, Budapest, Akadémiai.
- TESz. = Benkő Loránd szerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*, Budapest, Akadémiai.
- Varjas Béla 1960: [Kísérő tanulmány Sylvester János Új testamentum c. könyvének fakszimile kiadásához], *Bibliotheca Hungarica Antiqua I*, Budapest, Akadémiai.

ANGABEN ZUR GESCHICHTE DES WORTES *LEVEGŐ* 'LUFT'

TAMÁS FORGÁCS

Der Verfasser setzt sich zum Ziel, die Angaben des Wörterbuchartikels *levegő* 'Luft' im Historisch-etymologischen Wörterbuch des Ungarischen (TESz. Band II, 762) zu korrigieren und zu ergänzen. Laut dem Wörterbuch kommt das Wort im Ungarischen das erste Mal im Jahre 1651 mit der heute üblichen Bedeutung ('Luft') vor, woraus sich später noch abstraktere Bedeutungen wie 'das Freie; Niemand, Nichts; allgemeine Stimmung, Atmosphäre' entwickelt haben. Das Wort selbst ist aus der Konstruktion *levegő ég* 'schwebender Himmel' entstanden.

Der Autor weist jedoch nach, dass das Wort im Ungarischen einerseits viel früher erscheint, andererseits noch vier weitere Bedeutungen aufweist.

Demnach ist der Wörterbuchartikel *levegő* sowohl in TESz. als auch in dessen deutschsprachiger Überarbeitung EWUng. zu korrigieren. Vor den ersten Beleg sind noch die folgenden Belege mit den entsprechenden Bedeutungsangaben einzufügen:

- 1.: 1458: *Vnum lewegew vulgo Chap quod solet mulieribus appendi ad crines deauratum*
Bedeutung: 'Gehänge';
- 2.: 1529-31: *Es az kopya őt segű wolt es az wegen wolt egy lewegő*; 1539: *Sator leuegő due deaurate*
Bedeutung: 'Fahne, Fähnchen';
- 3.: 1533: Murnelius 2392: *Faber bractearius: eyn goltschlaher: Leuego gyarto*.
Bedeutung: 'dünnes Blech';
- 4.: 1541: Sylvester: *es az templomnak leuegőire állatā űtet*
Bedeutung: 'pinnaculum, Zinne'

Den ersten drei Belegen liegt die Bedeutung 'schwebend, flatternd' zugrunde, der vierte Beleg ist möglicherweise durch falsche Übersetzung des griechischen Bibeltextes entstanden.